

بررسی صدور ادعیه ماه رمضان بر اساس مصباح‌المتهجد - مهدی مهریزی، مریم ایمانی جو
فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال دهم، شماره ۳۷ «ویژه حدیث»، زمستان ۱۳۹۱، ص ۲۱ - ۴۶

بررسی صدور ادعیه ماه رمضان بر اساس مصباح‌المتهجد

* مهدی مهریزی

** مریم ایمانی جو

چکیده: کتاب مصباح‌المتهجد نخستین کتاب جامع و روشمند در زمینه گردآوری کتاب ادعیه شیعی به شمار می‌رود. در این کتاب ادعیه ماه رمضان از میان ماههای قمری جایگاه ویژه‌ای دارد. انتخاب نه دعا از ادعیه ماه رمضان، و تحلیل آن از نظر سند بر اساس کتاب مصباح، محور این نوشتار است. ادعیه مذکور به علت مرسل بودن در کتاب مصباح، در مهم‌ترین کتابهای معتبر شیعه مورد بررسی قرار گرفت. با بررسی اعتبار سند و راویان، از مجموعه دعاها، شش دعا با دلایل ضعیف بودن راوی، موقوف و مرفوع و یا مرسل بودن، باعث ضعف سند گردید؛ که این ضعف را کثرت نقل، متنی محکم و متین که عدم مغایرت با قرآن کریم و احادیث و سیره قطعی معصوم علیه السلام را شامل می‌شود، جبران کرده است.

کلید واژه‌ها: دعا / رمضان / مصباح‌المتهجد / صدور دعا.

Email: Toosi217@gmail.com

Email: Imanijoo@gmail.com

*. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.

**. کارشناس ارشد رشته علوم قرآن و حدیث.

درآمد

دعا یگانه راه ارتباط بندگان با مبدأ بوده و تنها وسیله‌ای است که خداوند متعال برای ارتباط با خود مقرر فرموده است. در این ارتباط، مجموعه دعا‌های مأثوره و نقل شده از معصومین علیهم‌السلام که رابطه‌ای میان خلق و خالقند، باید از اعتبار و اتقان و اسناد صحیح برخوردار باشند؛ تا بتوان به لفظ و عبارات آنها تکیه کرد. برای دستیابی به روایات صحیح و تشخیص روایات معتبر و انتخاب آنها مهم‌ترین اصل، بررسی سندی و تشخیص وثاقت و اعتبار سلسله‌ی راویان هر حدیث است. این پژوهش سعی دارد، نخست، جهت اعتبار بخشیدن به ادعیه مذکور علاوه بر کتاب مصباح، به جستجو و تتبع در مصادر معتبر شیعی پرداخته، سپس به میزان اعتبار و اسناد ادعیه ماه رمضان بپردازد.

گزارش اجمالی از ادعیه ماه رمضان

ادعیه موجود در کتاب مصباح المتهجد شیخ طوسی، دارای سندی مرسل می‌باشد. به گونه‌ای که، گاه تنها یک راوی در سند دیده می‌شود، و یا حتی بعضی از ادعیه بدون ذکر نام معصوم علیه‌السلام، فقط با نام دعا شروع شده است؛ (به طور مثال: دعای افتتاح، یا دعای روز اول ماه رمضان...) به همین منظور تمام اسناد ادعیه در ردیف احادیث ضعیف قرار می‌گرفت، لذا لازم دیده شد که برای یافتن سند و راویان ادعیه ماه رمضان در درجه‌ی اول به مصادر قبل از شیخ طوسی و سپس به مصادر بعد از ایشان، تا زمان مرحوم مجلسی، نیز مراجعه شود. از میان این مصادر، برخی از منابع دسته اول و هم عرض به نظر می‌رسند؛ چون، کتاب کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام، اقبال الأعمال و بخشی از منابع متأخر و دسته دوم به شمار می‌روند. با توجه به اینکه کتابهایی چون، وسائل الشیعه و بحار الانوار و ... از مصادر طولی و دست دوم به شمار می‌روند؛ اما وجود احادیث و ادعیه موجود در این کتب به اعتبار و ارزش آنها خواهد افزود.

از مجموع هفده دعا، به جهت اختصار کلام و تکراری بودن بعضی از دعاها، نه دعا مورد بررسی قرار گرفته است؛ که از این تعداد، سند هفت دعا فقط در کتاب معتبر کافی یافت شد، که عبارتند از:

۱. دعای پیامبر ﷺ هنگام رؤیت هلال ماه رمضان
۲. دعای امام علی علیه السلام، هنگام رؤیت هلال ماه رمضان
۳. دعای امام موسی کاظم علیه السلام، در آغاز ماه رمضان
۴. دعای امام سجاد علیه السلام، در هر روز از ماه رمضان
۵. دعای پیامبر ﷺ، هنگام افطار
۶. دعای امام صادق علیه السلام، هنگام افطار
۷. دعای دهه آخر ماه رمضان

مصادر ادعیه

در کتب حدیثی شیعه، دعاهاى بسیاری از معصومین علیهم السلام به ثبت رسیده که تعدادی از آنان اختصاص به ماه مبارک رمضان دارد. این دعاها که دارای جایگاه و منزلت والایی هستند، از دوران حیات امامان معصومین علیهم السلام شکل گرفته‌اند؛ و در دوره‌های بعد جمع‌آوری و دسته‌بندی شده و در کتابهای جداگانه‌ای به نگارش درآمده‌اند. همان‌طور که اشاره شد، نقل ادعیه ماه رمضان علاوه بر کتاب مصباح شیخ طوسی در کتب معتبر دیگری نیز به چشم می‌خورد، که در این نوشتار علاوه بر معرفی آنان - به ترتیب زمانی حیات مؤلفان - به صورت اجمال، به چگونگی سند در این مصادر پرداخته است.

دعای اوّل - دعای پیامبر ﷺ هنگام رؤیت هلال ماه رمضان

کلینی، ج ۴، ص ۷۰، سند دعا را این چنین ذکر کرده است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ أَيْمَانِيٍّ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَهَلَ

هَلَالَ شَهْرِ رَمَضَانَ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ:

«اللَّهُمَّ! أَهْلُهُ عَلَيْنَا بِالْأَمْنِ وَالْإِيمَانِ، وَالسَّلَامَةِ وَالْإِسْلَامِ، وَالْعَافِيَةِ الْمُجَلَّلَةِ
وَالرِّزْقِ الْوَاسِعِ وَدَفَعَ الْأَسْقَامَ...»

خدایا این هلال را با امن و ایمان، و سلامت از آفات و تسلیم در برابر
تقدیر، و عافیت فراگیر و روزی گسترده و رفع درد و بیماریها، بر ما ظاهر
ساز.... (طوسی، ص ۵۴۰)

این دعا را نیز به ترتیب قرن، صدوق به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام،
۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۰؛ طوسی (م ۴۶۰) به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۹۶؛
سیدبن طاووس (م ۶۶۴) با کمی اضافات و سندی متفاوت به صورت مرسل: رواه
محمد بن الحنفیه عن مولانا امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام قال کان رسول الله صلی الله علیه و آله.
۱۳۶۷، ص ۱۷. کفعمی (م ۹۰۵) هر دو کتاب به صورت مرسل فقط ذکر نام
معصوم علیه السلام، ۱۳۸۳، ص ۱۹۱، ۱۴۰۵، ص ۵۶۰. خوانساری (م ۱۰۹۹) به صورت
مرسل: روی الشیخ عن جابر عن ابی جعفر علیه السلام قال کان رسول الله صلی الله علیه و آله. ج ۲، ص ۷۴؛ حر
عاملی (م ۱۱۰۴) به نقل از کلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۳۲۱؛ بحرانی (م ۱۱۰۷) به
نقل از کلینی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۲۸۰، نقل کرده اند.

دعای دوم - دعای امام علی علیه السلام، هنگام رؤیت هلال ماه رمضان

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ
النُّوفَلِيِّ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع إِذَا رَأَيْتَ الْهَلَالَ
فَلَا تَبْرَحْ وَقُلْ: (کلینی، ج ۴، ص ۷۶)

«اللَّهُمَّ! إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذَا الشَّهْرِ وَنُورَهُ وَنُورَهُ وَبَرَكَتَهُ وَطَهْرَهُ وَ
رِزْقَهُ، أَسْأَلُكَ خَيْرَ مَا فِيهِ وَخَيْرَ مَا بَعْدَهُ...»

خدایا، من خیر این ماه و نور و نضرو برکت و پاکی و پاکیزگی و رزق آن را از
تو مسألت دارم و خیر نهفته در آن و خیر بعد از آن را از تو می خواهم...

(طوسی، ص ۵۴۱)

متن دعا به ترتیب قرن در مصادری چون: قاضی نعمان (م ۳۶۳)، به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام با اندکی تغییر، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۷۱؛ صدوق (م ۳۸۱) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۰؛ طوسی (م ۴۶۰) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۹۷؛ سیدبن طاووس (م ۶۶۴) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۳۶۷، ص ۱۸؛ کفعمی (م ۹۰۵)، ۱۳۸۳ هر دو کتاب به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ص ۱۹۱، ۱۴۰۵، ص ۵۶۱.

خوانساری (م ۱۰۹۹) به صورت مرسل: الحسین بن المختار مرفوعاً قال قال امیرالمؤمنین علیه السلام. ج ۲، ص ۴۷۴؛ حر عاملی (م ۱۱۰۴) به نقل از کلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۳۲۳، ذکر شده است.

دعای سوم - دعای امام موسی کاظم علیه السلام، در آغاز ماه رمضان

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِثَابٍ عَنِ الْعَبْدِ الصَّالِحِ علیه السلام قَالَ: (کلینی، ج ۴، ص ۷۶)
«اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الَّذِي دَانَ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ، وَبِرَحْمَتِكَ الَّتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ...»

خدایا من از تو خواهم به حق آن نامت که گردن نهاد در برابرش هر چیز، و بدان رحمتت که فراگرفت هر چیز را و ... (طوسی، ص ۶۰۴)

این دعا را، صدوق (م ۳۸۱) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۲؛ مفید (م ۴۱۳) به صورت مرسل: روی الحسن بن محبوب عن علی بن رثاب عن العبد الصالح أنه قال ادع بهذا الدعاء في أول يوم من شهر رمضان. ۱۴۱۳،

ص ۳۲۰؛ طوسی (م ۴۶۰) به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۱۰۶؛ سیدبن طاووس (م ۶۶۴) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۳۶۷، ص ۴۵؛ کفعمی (م ۹۰۵) هر دو کتاب به صورت مرسل به نقل از کتاب مصباح المتعبد، ۱۳۸۳، ص ۲۱۷، ۱۴۰۵، ص ۶۰۷؛ عاملی (م ۱۰۱۱) به نقل از کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۴۸۳؛ مجلسی (م ۱۱۱۱)، به نقل از کتاب اقبال الأعمال، ۱۴۰۴، ج ۹۴، ص ۳۴۱ نقل کرده‌اند.

دعای چهارم - دعای امام سجاد علیه السلام، در هر روز از ماه رمضان

مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَشْبَاطٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ ع كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ: (کلینی، ج ۴، ص ۷۵، با تغییرات)

«اللَّهُمَّ هَذَا شَهْرُ رَمَضَانَ، الَّذِي أَنْزَلْتَ فِيهِ الْقُرْآنَ، هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ وَهَذَا شَهْرُ الصِّيَامِ...»

خدایا این ماه رمضان است که در آن قرآن را نازل کردی؛ قرآنی که راهنمای مردم و حجت‌هایی است از هدایت و تمیز، و این ماه روزه است، و ... (طوسی، ص ۶۱۰)

مصادری که این دعا در آنجا نقل شده است به ترتیب قرن عبارتند از: صدوق (م ۳۸۱) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۴ با تغییرات؛ مفید (م ۴۱۳) بدون سند، ۱۴۱۳، ص ۳۳۲؛ طوسی (م ۴۶۰) بدون سند، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۱۱۱.

سیدبن طاووس (م ۶۶۴) با سندی متفاوت: و هو مما رویناه بإسنادنا إلى محمد بن یعقوب الكليني من كتاب الكافي [الطرازی] و من كتاب علی بن عبد الواحد النهدي بإسنادهما إلى مولانا علی بن الحسین علیه السلام أنه كان يدعو به و أن مولانا محمد بن علی الباقر علیه السلام كان أيضا يدعو به كل يوم من شهر رمضان و في بعض الروايات زيادة و نقصان.

۱۳۶۷، ص ۸۹؛ کفعمی (م ۹۰۵) هر دو کتاب بدون سند، ۱۳۸۳، ص ۲۲۳، ۱۴۰۵، ص ۶۱۸؛ حرعاملی (م ۱۱۰۴) به نقل از کلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۳۲۶ با تغییرات؛ مجلسی (م ۱۱۱۱) به نقل از کتاب اقبال الأعمال، ۱۴۰۴، ج ۹۵، ص ۱۰۱.

دعای پنجم - دعای پیامبر ﷺ، هنگام افطار

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا أَفْطَرَ قَالَ: (کلینی، ج ۴، ص ۹۵)

«اللَّهُمَّ! لَكَ صُمْنَا، وَ عَلَى رِزْقِكَ أَفْطَرْنَا، فَتَقَبَّلْهُ مِنَّا. ذَهَبَ أَظْمَاءٌ وَ ابْتَلَتْ الْعُرْقُ وَ بَقِيَ الْآجِرُ.»

خدایا بر تو روزه داشتیم، و با رزق تو افطار کردیم، پس آن را از ما بپذیر. تشنگی از ما برطرف شده و رگها رطوبت یافت و اجر و ثواب به جای می ماند. (طوسی، ص ۶۲۵)

این دعا را، قاضی نعمان (م ۳۶۳) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم ﷺ، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۸۰؛ صدوق (م ۳۸۱) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم ﷺ، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۶؛ مفید (م ۴۱۳) به صورت مرسل: و روی إسماعیل بن زیاد عن أبي عبد الله عليه السلام عن آبائه أن رسول الله ﷺ كان إذا أفطر. ۱۴۱۳، ص ۳۱۹؛ طوسی (م ۴۶۰) به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۹۹؛ حسن بن فضل طبرسی (۵۴۸) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم ﷺ، ۱۴۱۲، ص ۲۷؛ راوندی (م ۵۷۰) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم ﷺ، ص ۱۷۵؛ سید بن طاووس (م ۶۶۴) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم ﷺ، ۱۳۶۷، ص ۱۱۶؛ کفعمی (م ۹۰۵) بدون سند، ۱۳۸۳، ص ۲۱۷؛ خوانساری (م ۱۰۹۹) به نقل از کلینی به صورت مرسل: روی فی الکافی عن السکونی عن جعفر عليه السلام عن آبائه عليه السلام أن رسول الله ﷺ. ج ۲، ص ۴۴۶؛ حرعاملی (م ۱۱۰۴) به نقل از کلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۱۴۷؛ بحرانی (م ۱۱۰۷) به نقل از کلینی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۲۸۰؛ مجلسی (م ۱۱۱۱) به نقل از

کتاب مکارم الاخلاق، ۱۴۰۴، ج ۹۳، ص ۳۱۵، را نقل کرده‌اند.

دعای ششم - دعای امام صادق علیه السلام هنگام افطار

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ سَعْدَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ تَقُولُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ عِنْدَ الْإِفْطَارِ إِلَى آخِرِهِ:

(کلینی، ج ۴، ص ۹۵)

«الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَعَانَنَا فَصُمْنَا وَزَرَقَنَا فَأَفْطَرَنَا، اللَّهُمَّ، تَقَبَّلْ مِنَّا وَأَعِنَّا عَلَيْهِ وَ سَلِّمْنَا فِيهِ...»

خدایی را ستایش و سپاس که ما را یاری کرد تا روزه داشتیم، و روزی عطا کرد تا افطار کردیم. خدایا از ما بپذیر و ما را در ادامه آن یاری فرمای، و در این ماه از کلیه آفاتمان به سلامت دار، و.... (طوسی، ص ۶۲۵)

متن دعا در مصادر، صدوق (م ۳۸۱)، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۰۶؛ ۱۴۱۸، ص ۱۸۷ هر دو کتاب به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام؛ مفید (م ۴۱۳) به صورت مرسل: روی ابوبصیر عن ابی عبدالله علیه السلام أنه قال. ۱۴۱۳، ص ۳۱۹؛ طوسی (م ۴۶۰)، به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۲۰۰.

سید بن طاووس (م ۶۶۴) با سندی متفاوت: و من ذلك ما رويناه بإسنادنا إلى هارون بن موسى التلعكبري بإسناده إلى أبي بصير عن أبي عبدالله عليه السلام قال. ۱۳۶۷، ص ۱۱۶؛ کفعمی (م ۹۰۵) هر دو کتاب به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۳۸۳، ص ۲۳۱، ۱۴۰۵، ص ۶۳۱؛ خوانساری (م ۱۰۹۹)، به صورت مرسل: عن أبي بصير عن أبي عبدالله عليه السلام قال. ج ۲، ص ۴۴۶؛ حر عاملی (م ۱۱۰۴) به نقل از کلینی، ۱۴۰۹، ج ۱۰، ص ۱۴۷؛ مجلسی (م ۱۱۱۱) به نقل از کتاب هدایة صدوق، ۱۴۰۴، ج ۹۳، ص ۳۱۱، نقل شده است.

دعای هفتم - دعای هر شب ماه رمضان (دعای افتتاح)

فإن ذلك الدعاء الذي ذكره محمد بن أبي قرّة بإسناده فقال: حدثني أبو الغنائم

محمد بن محمد بن محمد بن عبدالله الحسنى قال: أخبرنا أبو عمرو محمد بن محمد بن نصر السكونى رضى الله عنه، قال:

سألت أبا بكر أحمد بن محمد بن عثمان البغدادى رحمه الله ان يخرج إلى أدعية شهر رمضان التي كان عمه ابو جعفر محمد بن عثمان بن السعيد العمرى رضى الله عنه و أرضاه يدعو بها، فاخرج اليّ دفترًا مجلدًا بأحمر، فنسخت منه أدعية كثيرة و كان من جملتها: و تدعو بهذا الدعاء في كلّ ليلة من شهر رمضان:

(سيد بن طاووس، ص ۵۸)

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَفْتَحُ الثَّنَاءَ بِحَمْدِكَ، وَأَنْتَ مُسَدِّدٌ لِلصَّوَابِ بِمَنِّكَ وَآيَقُنْتُ أَنَّكَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ فِي مَوْضِعِ الْعَفْوِ وَالرَّحْمَةِ، وَأَشَدُّ الْمُعَاقِبِينَ فِي مَوْضِعِ النِّكَالِ وَالنَّقِمَةِ، وَأَعْظَمُ الْمُتَجَبِّرِينَ فِي مَوْضِعِ الْكِبَرِ آءٍ وَالْعَظَمَةِ...»

خدایا من ستایش را به وسیله حمد تو می‌گشایم، و تویی که به نعمت بخشی خود بندگان را به درستی واداری، و یقین دارم که به راستی تو مهربان‌ترین مهربانانی؛ اما در جای گذشت و مهربانی، ولی سخت‌ترین کیفر کننده‌ای در جای شکنجه و انتقام، و بزرگ‌ترین جبارانی در جای بزرگی و عظمت.....

(طوسی، ص ۵۷۷)

این دعا را طوسی (م ۴۶۰) بدون سند، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۱۰۸؛ کفعمی (م ۹۰۵)، ۱۳۸۳، ص ۱۹۳، ۱۴۰۵، ص ۵۷۸، هر دو کتاب بدون سند، نقل کرده‌اند.

دعای هشتم - دعای دهه آخر ماه رمضان

دعای مذکور با دو سند به صورت مرسل در کتاب کلینی (م ۳۲۹)، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۶۰ نقل شده است.

۱. دعای شب بیست و یکم و بیست و دوم و بیست و سوم

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَيُّوبَ بْنِ يَظْطِينَ أَوْ غَيْرِهِ عَنْهُمْ عَلَيْهِ السَّلَامُ دُعَاءُ الْعَشْرِ الْآخِرِ تَقُولُ فِي اللَّيْلَةِ الْأُولَى:

«يَا مُوَلِّجَ اللَّيْلِ فِي النَّهَارِ وَ مُوَلِّجَ النَّهَارِ فِي اللَّيْلِ، وَ مُخْرِجَ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ مُخْرِجَ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ، يَا رَازِقَ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ...»

ای فروبرنده شب در روز و ای فروبرنده روز در شب، و ای بیرون آورنده زنده از مرده و بیرون آورنده مرده از زنده، ای روزی دهنده هر که را خواستی بی حساب...

۲. دعای شب بیست و چهارم تا شب سیام

مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّاحِبِينَ عليه السلام قَالَ:

«يَا فَالِقَ الْأَصْبَاحِ وَ جَاعِلَ اللَّيْلِ سَكَنًا، وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا، يَا عَزِيزُ يَا عَلِيمُ، يَا ذَا الْمَنِّ وَالطَّوْلِ، وَالْقُوَّةِ وَالْحَوْلِ، وَالْفَضْلِ وَالْأَنْعَامِ وَالْجَلَالِ وَالْأَكْرَامِ...»

ای شکافنده سپیده صبح و ای قرار دهنده شب را وسیله آرامش، خورشید و ماه را وسیله حساب کردن، ای نیرومند ای دانا، ای صاحب نعمت و بخشش، و نیرو و جنبش، و فضل و نعمت بخشی و جلالت و بزرگواری...
(طوسی، ص ۶۲۸)

این دعا را نیز صدوق (م ۳۸۱)، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۱۶۲، با سندی دیگر به صورت مرسل، بدین نحو، نقل کرده است:

فِي نَوَادِرِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ أَنَّ الصَّادِقَ عليه السلام قَالَ تَقُولُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ...

متن کامل دعا در مصادر دیگر عبارتند از: مفید (م ۴۱۳) بدون سند، ۱۴۱۳، ص ۱۸۴، طوسی (م ۴۶۰) به نقل از کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۱۰۱؛ کفعمی (م ۹۰۵)، هر دو کتاب به صورت مرسل به نقل از کتاب مصباح المتعبد، ۱۳۸۳، ص ۲۰۱، ۱۴۰۵، ص ۵۸۲.

دعای نهم - دعای امام سجّاد علیه السلام هنگام وداع ماه رمضان.

«يَا مَنْ لَا يَرْغَبُ فِي الْجَزَاءِ، وَيَا مَنْ لَا يَنْدُمُ عَلَى الْعَطَاءِ..، وَيَا مَنْ لَا يُكَافِي عَبْدَهُ عَلَى السَّوَاءِ مِنْتَكَ ابْتِدَاءٌ وَعَفْوُكَ تَفَضُّلٌ...»

بار خدایا، ای آنکه (برای نعمتهایی که به خلقش داده) پاداش نمی خواهد، و ای آنکه بر عطا و بخشش (بندگان) پشیمان نمی شود. و ای آنکه جزای (کردار) بنده خود را یکسان و برابر نمی دهد. نعمت و بخشش تو در آغاز است و عفو و گذشتت، احسان و نیکی کردن بدون علت و سبب است... (طوسی، ص ۶۴۲)

متن دعا علاوه بر صحیفه السجّادیه^۱، ۱۳۷۸، ص ۱۹۲، در مصادری چون: سیّد بن طاووس (م ۶۶۴) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۳۶۷، ص ۲۴۸؛ کفعمی (م ۹۰۵) به صورت مرسل فقط ذکر نام معصوم علیه السلام، ۱۴۰۵، ص ۶۴۰؛ مجلسی (م ۱۱۱۱) به نقل از کتاب إقبال الأعمال، ۱۴۰۴، ج ۹۵، ص ۱۷۲ نقل شده است.

سند آن در کتاب إقبال سیّد بن طاووس بدین گونه است:

وَقَدْ رَوَيْنَاهُ عَنْ مَوْلَانَا عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیه السلام صَاحِبِ الْأَنْفَاسِ الْمُقَدَّسَةِ الشَّرِيفَةِ فِيمَا تَضَمَّنَهُ إِسْنَادُ أُدْعِيَةِ الصَّحِيفَةِ فَقَالَ وَكَانَ مِنْ دُعَائِهِ فِي وَدَاعِ شَهْرِ رَمَضَانَ.

ارزیابی راویان

علم رجال علاوه بر معرفی راویان، به صفاتی که در پذیرش یا عدم پذیرش راویان نقش دارد، می پردازد. آقابزرگ طهرانی در کتاب الذریعه می نویسد: دانش رجال، علمی است که در آن از حالات راویان حدیث و صفات آنها بحث می شود،

۱. سند صحیفه السجّادیه در مقدمه کتاب، آمده است. راویان آن که عبارتند از: محمد بن حسن علوی، محمد بن احمد بن شهریار، محمد بن محمد بن عکبری، ابوالفضل شیبانی، جعفر بن محمد، عبدالله بن عمر بن خطاب، علی بن نعمان، عمیر بن متوکل، متوکل بن هارون، متوکل بن عمیر، مورد ارزیابی قرار گرفته اند.

از آن جهت که آن صفات در قبول وردگفتار آنها تأثیر دارد. (طهرانی، ج ۱۰، ص ۸۰) در این قسمت از نوشتار، تعداد چهل و هشت راوی با حذف مکررات در سلسله اسناد مورد ارزیابی قرار گرفته است؛ که به بررسی آنها می‌پردازیم.

۱. ابراهیم بن عمر الیمانی

نجاشی وی را این‌گونه معرفی می‌کند: شیخ من اصحابنا، ثقه، و از محمد باقر و امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده است. (نجاشی، ص ۲۰) علامه حلی، قول وی را مقبول می‌داند. (حلی، ص ۶)

۲. ابراهیم بن هاشم

ابراهیم بن هاشم ابواسحاق القمی، از اصحاب امام رضا علیه السلام و شاگرد یونس بن عبد الرحمان بود. وی نخستین کسی است که به انتشار احادیث مدرسه کوفه در قم همت گماشته است. (نجاشی، ص ۱۶؛ طوسی، ص ۱۱) علامه درباره وی می‌گوید، من به قول کسی از اصحابمان در قدح و یا تعدیل او دست نیافتم و روایت ایشان زیاد است و ارجح، قبول روایاتش است. (حلی، ص ۵)

۳. ابن محبوب

الحسن بن محبوب السراذ، وی امامی (نجاشی، ص ۸۲) ثقه، جلیل‌القدر است؛ و از امام موسی کاظم علیه السلام و شش نفر از اصحاب امام صادق علیه السلام روایت کرده است. (طوسی، ص ۱۲۲)

۴. ابوالفضل الشیبانی

وی را در کتابهای رجالی، راوی ضعیف توصیف کرده‌اند. (نجاشی، ص ۳۹۶؛ حلی، ص ۲۵۶؛ طوسی، ص ۴۴۷؛ ابن غضائری، ص ۹۹)

۵. ابی بصیر

یحیی بن القاسم أبو بصیر الأسدی، از امام محمد باقر و امام صادق علیه السلام روایت کرده؛ و نجاشی از مرتبه وی خبر داده و او را توثیق نموده است. (نجاشی، ص ۴۴۱)

۶. احمد بن اسحاق

احمد بن اسحاق بن عبدالله بن سعد الأشعری، ثقة و صحیح المذهب است. (الطوسی، ص ۳۹۷؛ حلی، ص ۱۵) وی از خوّاص امام حسن عسکری بود و از امام رضا و امام جواد علیهما السلام روایت کرده است. (نجاشی، ص ۹۱)

۷. احمد بن محمد بن احمد بن طلحه

ابو عبدالله، و هو ابن اخی ابی الحسن علی بن عاصم المحدث، در نقل حدیث ثقة بود. (نجاشی، ص ۹۳؛ طوسی، ص ۶۷)

۸. احمد بن محمد بن عثمان البغدادی الزیات

البغدادی الزیات، در کتابهای رجلی نام وی ذکر نشده بود. (مهمل)

۹. ایوب بن یقظین

به علت نامشخص بودن هویت، مجهول می باشد.

۱۰. جابر بن یزید

ابو عبدالله (الجعفی)، گفته شده، وی به ملاقات امام باقر و امام صادق علیهما السلام نایل آمده و از افراد ضعیف نقل حدیث نموده است. (نجاشی، ص ۱۲۸)

۱۱. جعفر بن محمد بن ابی الصباح

مجهول است و از علی بن الحسن بن فضال روایت کرده است. (نمازی، ج ۲، ص ۱۸۶)

۱۲. جعفر بن محمد بن جعفر حسنی

نجاشی او را فردی ثقة می داند. (نجاشی، ص ۱۲۲)

۱۳. جعفر بن محمد بن حکیم

جعفر بن محمد بن حکیم الخثعمی، از اصحاب امام موسی کاظم علیه السلام بود.

(طوسی، ص ۳۳۳)

۱۴. الحسین بن محمد

الحسین بن محمد بن عمران بن ابی بکر الأشعری القمی، نجاشی او را فردی ثقه می داند. (نجاشی، ص ۶۶)

۱۵. الحسین بن المختار

ابو عبدالله القلاتسی، اهل کوه و از امام صادق و امام موسی کاظم علیهما السلام روایت کرده است. (نجاشی، ص ۵۴) دارای کتاب و واقفی بود. (طوسی، ص ۳۳۴)

۱۶. حماد بن عیسی

ابو محمد الجهنمی، وی از امام موسی کاظم و امام رضا علیهما السلام، و بیست حدیث از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده، و در نقل حدیث ثقه و راستگو بود. (نجاشی، ص ۱۴۳؛ طوسی، ص ۱۵۷)

۱۷. سعدان

سعدان بن مسلم، از امام صادق و امام موسی کاظم علیهما السلام روایت کرده است. (نجاشی، ص ۱۹۲) در معجم رجال آمده: سعدان بن مسلم فردی بزرگ و جلیل المنزله است و از افراد ثقه مانند: صفوان بن یحیی روایت کرده است. (خویی، ج ۸، ص ۱۰۰)

۱۸. السکونی

اسماعیل بن ابی زیاد السکونی الشعیری، وی از اهل سنت بود. (حلی، ص ۱۹۹) شیخ طوسی او را از اصحاب امام صادق علیه السلام برشمرده است. (طوسی، ص ۱۶۰)

۱۹. سهل بن زیاد

ابوسعید الآدمی الرازی، وی در نقل حدیث، ضعیف و اعتمادی به روایاتش نیست. (نجاشی، ص ۱۸۱؛ طوسی، ص ۲۲۸)

۲۰. عبدالرحمن بن بشیر

راوی مجهول است.

۲۱. عبدالله بن عمر بن خطاب

از وی در کتابهای رجالی یاد نشده است. (مهمل)

۲۲. عدة من اصحابنا

عده‌های معلوم کافی، به عده‌هایی گفته می‌شود که، پس از تعبیر «عدة من اصحابنا» نام یکی از سه نفر زیر وجود داشته باشد: ۱- عدة من اصحابنا، عن احمد بن محمد بن عیسی، عن احمد بن خالد البرقی، عن سهل بن زیاد. عده کلینی در نقل از سهل بن زیاد: علی بن محمد بن علان و محمد بن ابی عبدالله و محمد بن الحسن و محمد بن عقیل الكلینی می‌باشد. (حلی، ص ۴۳۰) علی بن محمد بن علان و محمد بن عقیل الكلینی، نامشان در کتابهای رجالی ذکر نشده است. محمد بن ابی عبدالله و محمد بن الحسن الصفار از ثقات هستند. (نجاشی، ص ۱۵۷ و ۳۷۳؛ حلی، ص ۱۶۰)

۲۳. علی بن ابراهیم

علی بن ابراهیم بن هاشم، ابوالحسن القمی، نجاشی در توصیف او گفته است: او در نقل حدیث ثقه، ضابط، قابل اعتماد، و دارای مذهب و عقیده صحیح است. او حدیث را با سماع تحمل کرد، روایات زیادی نقل کرد و کتابهایی نگاشت. (نجاشی، ص ۲۶۰)

۲۴. علی بن اسباط

علی بن اسباط بن سالم بیاع الزطی ابوالحسن المقری، وی ثقه، فطحی مذهب، و از امام رضا علیه السلام روایت کرده، و در گفتار موثق‌ترین و راستگوترین افراد بوده است. (نجاشی، ص ۲۳۵)

۲۵. علی بن الحسن

علی بن الحسن بن علی بن فضال، فقیه اصحاب ما در کوفه، دارای مرتبه (وجه) و مورد وثوق و عارف در حدیث و سخنش مورد اعتبار بوده است. و در مورد وی به خطا و لغزشی پی نبرده‌اند. و گفته شده که از ضعیفی نقل نکرده در حالی که او فتحی

مذهب بوده و از پدرش چیزی روایت نکرده است. (نجاشی، ص ۲۵۷؛ طوسی، ص ۲۷۳)

۲۶. علی بن رئاب

علی بن رئاب الکوفی، طوسی، وی را ثقه و دارای قدر و مرتبه‌ای بزرگ می‌داند.
(طوسی، ص ۲۶۳)

۲۷. علی بن عبد الواحد الخمری

ثقه، لأنه من مشایخ النجاشی. (خویی، ج ۱۲، ص ۸۷؛ نمازی، ج ۵، ص ۴۰۹)

۲۸. علی بن نعمان

علی بن النعمان الأعلم، از وی با الفاظ، ثقه، وجهه، و ثبت، یاد شده است.
(نجاشی، ص ۲۷۴؛ حلی، ص ۹۵)

۲۹. عمرو بن شمر

ابو عبدالله الجعفی، از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده و در نقل حدیث ضعیف بوده است. (نجاشی، ص ۲۸۷)

۳۰. عمیر بن متوکل

عمیر بن متوکل ثقفی بلخی، مجهول است.

۳۱. متوکل بن عمیر

راوی مجهول است.

۳۲. متوکل بن هارون

از وی در کتابهای رجالی یاد نشده است. (مهمل)

۳۳. محمّد بن ابراهیم النوفلی

راوی مجهول است.

۳۴. محمّد بن ابی عمیر

وی با امام موسی کاظم علیه السلام ملاقات نموده و احادیثی را از امام شنیده است. و نیز

از امام رضا علیه السلام روایت نقل نموده است. او جلیل القدر بود و نزد موافق و مخالف منزلت عظیمی داشت. (نجاشی، ص ۳۲۶)

۳۵. محمد بن ابی قره

محمد بن علی بن یعقوب بن اسحاق بن ابی قره، وی در نقل حدیث ثقه و حدیث را با سماع تحمل کرد و روایات زیادی نقل، و کتابهای زیادی نگاشت. (نجاشی، ص ۳۹۸)

۳۶. محمد بن احمد شهریار

خویی به نقل از شیخ منتجب الدین از وی با الفاظ فقیه، و صالح یاد کرده است. (خویی، ج ۱۴، ص ۳۳۶)

۳۷. محمد بن حسن

بهاء الشرف، محمد بن الحسن بن احمد العلوی، در کتابهای رجالی ذکری به میان نیامده است. (مهمل)

۳۸. محمد بن الحنفیه

ابن علی بن ابی طالب علیه السلام. (خویی، ج ۱۶، ص ۴۸)

۳۹. محمد بن عبدالله الحسینی

ابو الغنائم، نامش در کتابهای رجالی نیامده است. (مهمل)

۴۰. محمد بن عثمان بن سعید العمری

او و پدرش هر دو وکیل امام زمان علیه السلام، و دارای مرتبه و منزلت بزرگ می باشند. (طوسی، ص ۴۴۷)

۴۱. محمد بن علی بن الحسین بابویه

نجاشی او را فردی ثقه و جلیل القدر می داند، که در سال ۳۵۵ هجری وارد بغداد شد در حالی که از نظر سنی جوان بود. (نجاشی، ص ۳۸۹)

۴۲. محمد بن عیسی

محمد بن عیسی بن عبید بن یقظین، از امام جواد علیه السلام به صورت نامه‌نگاری و شفاهی روایت کرده، نجاشی از او با عناوین، جلیل من اصحابنا، ثقه عین، کثیر الروایة، و حسن التصانیف یاد کرده است. (نجاشی، ص ۳۳۳) اما طوسی در رجال می‌گوید: از اصحاب امام هادی علیه السلام است و بنابر نقل اهل قم، ضعیف می‌باشد.^۱ (طوسی، ص ۳۹۱)

۴۳. محمد بن محمد عکبری

از وی، در کتابهای رجالی یاد نشده است. (مهمل)

۴۴. محمد بن محمد بن نصر بن منصور

محمد بن محمد بن نصر بن منصور، ابو عمرو السکونی، نجاشی می‌گوید: وی از اصحاب ما و اهل بصره، و ثقه و فقیه در زمان خود بوده است. (نجاشی، ص ۳۹۷؛ طوسی، ص ۵۲۱)

۴۵. محمد بن یعقوب بن اسحاق

ابو جعفر الکلبینی، دارای قدر و مرتبه‌ای بزرگ، از موثق‌ترین افراد در نقل حدیث بوده است. (نجاشی، ص ۳۷۷؛ طوسی، ص ۳۹۵)

۴۶. النوفلی

الحسین بن یزید بن محمد بن عبدالملک النوفلی، وی شاعر و ادیب بود؛ و به گواهی نجاشی، روایتی که بر غلو او دلالت کند، چنان‌که برخی وی را به آن متهم ساخته‌اند، وجود ندارد. (نجاشی، ص ۳۸)

۱. در موردی که نسبت به یک نفر از روات، دو نظر متفاوت نقل شده باشد به آن اصطلاحاً تعارض جرح و تعدیل می‌گویند. که جمعی معتقدند که قول جرح بر معدل مقدم است. زیرا جرح ممکن است بر امری که از نظر معدل مخفی بوده است، اطلاع یافته باشد. برخی در تعارض قول جرح و معدل قول حافظتر را مقدم می‌دارند و برخی نیز در صورتی که تعداد معدلین بیشتر از جارحین باشد، قول معدلین را مقدم می‌دارند. (نک: مدیر شانه‌چی، ص ۱۵۰)

۴۷. هارون بن موسی التعکبری

نجاشی در مورد وی با الفاظ، وجهاً فی اصحابنا، ثقه، معتمد، یاد کرده است.
(نجاشی، ص ۴۳۹)

۴۸. یعقوب بن یزید

یعقوب بن یزید بن حماد الأبناری السلمی ابویوسف، وی از امام جواد علیه السلام روایت کرده و فردی ثقه و راستگو در نقل حدیث بوده است. (نجاشی، ص ۴۵۰؛ طوسی، ص ۵۰۸)

کل راویان	ثقه	ممدوح	مهمل	مجهول	ضعیف
۴۸	۲۶	۶	۶	۶	۴

جدول شماره ۱ - توصیف رجالی

راویان موجود در این تحقیق به سه دسته کلی تقسیم شده‌اند:

الف) راویانی که از وثاقت و اعتبار بالایی در نزد مؤلفان کتابهای رجالی قرار گرفته بودند، که رقم بالایی را به خود اختصاص داده بودند. یعنی از چهل و هشت راوی، بیست و شش راوی ثقه بودند. یعنی، بیش از پنجاه درصد از راویان از وثاقت برخوردار بوده‌اند.

ب) شش نفر از راویان که هیچ نقلی بر توثیق و یا تضعیف آنها در کتابهای رجالی نشده و با الفاظی که فقط بر مدح آنها دلالت دارد، آمده‌اند.

ج) از شانزده راوی باقی مانده، چهار راوی لفظ ضعیف را به خود اختصاص داده بودند و دوازده راوی، یا نام آنها در کتب رجالی ذکر نشده (مهمل) و یا اگر هم از آنها یاد شده، لکن عقیده آنها نامشخص مانده است. (مجهول)

ارزیابی اعتبار اسناد

سند دعاها، به جز - دو دعای هفتم و نهم - بر اساس سند یافت شده از کتاب کافی، مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

دعای اول

این دعا از لحاظ اتصال، مسند است. اما وجود افرادی چون «عمر و بن شمر و جابر بن یزید» به عنوان افرادی ضعیف در سند، سبب {ضعف} آن گشته است.

دعای دوم

سند دعا مرسل است و با توجه به تعریف مرسل در معنای عام آن، (که شامل حدیث مرفوع هم می شود) و ضعف راوی، سهل بن زیاد و مجهول بودن، محمد بن ابراهیم التوفلی، سبب {ضعف سند} گشته است.

دعای سوم

سند از نظر اتصال مسند است. اما به این علت که از «ابراهیم بن هاشم» در کتب رجالی تصریح به عدالت نشده و تنها به مدح و ستایش او اکتفا گردیده است، سند دعا {حسن} می باشد.

دعای چهارم

سند دعا به جهت وجود لفظ، «عن بعض رجاله» مرسل است و مرسل بودن سبب شده تا سند {ضعیف} گردد. و همچنین اسم، «جعفر بن محمد» بین جعفر بن محمد بن «أبی الصباح» و جعفر بن محمد بن «حکیم الخثعمی» مشترک می باشد. که اولی مجهول و دومی در کتابهای رجالی از اصحاب امام موسی کاظم علیه السلام می باشد و طبق نظر، آیت الله خویی، منظور از جعفر بن محمد، همان «جعفر بن محمد بن حکیم الخثعمی» می باشد. (خویی، ج ۴، ص ۱۱۰)

دعای پنجم

دعا از لحاظ اتصال مسند است و حضور فرد غیر امامی «السکونی» در سند موجب {موثق شدن} سند گردیده است.

دعای ششم

اتصال سند دعا مسند است و به علت وجود، راویان عادل و امامی در تمام طبقات، سند دعا {صحیح} می باشد.

دعای هفتم

سند دعا {موقوف} است و به جهت عدم اتصال سند تا به معصوم علیه السلام {ضعیف} شمرده شده است.

دعای هشتم

دعای شب بیست و یکم و بیست و دوم و بیست و سوم

اتصال سند مرسل است و مجهول بودن ایوب بن یقطين سبب {ضعف} سند گشته است.

دعای شب بیست و چهارم تا شب سیام

به علت مرسل بودن، سند {ضعیف} گردیده است.

دعای نهم

ضعیف بودن راوی ابوالفضل الشیبانی، و مجهول و مهمل بودن بعضی از راویان، سبب {ضعف} سند گشته است.

کل ادعیه	صحیح	حسن	موثق	ضعیف
۹	۱	۱	۶	۶

جدول شماره ۲- نوع سند

از لحاظ اعتبار سندی:

- الف) شش دعا با دلایل متفاوت: ۱- ضعیف بودن فرد راوی ۲- موقوف ۳- مرفوع و یا ۴- مرسل بودن، باعث ضعف سند گشته است.
ب) یک دعا، سند صحیح را به خود اختصاص داده اند.

ج) و در نهایت دو دعای باقی مانده، هر کدام به ترتیب شامل سند، حسن و موثق شده‌اند.

ارزیابی از جهات دیگر

برای نقد و بررسی حدیث (دعا) و حکم به صحت آن، علاوه بر نقد سند و بررسی کیفیت اتصال آن به معصوم علیه السلام می‌بایست به بررسی متن و مواردی اشاره نمود که این ضعف را جبران کرده‌اند.

۱. کثرت نقل

حدیث و دعایی که در منابع کهن و مهم‌ترین کتابهای دعائی شیعه نقل شده است، که متعلق به بارزترین علمای قرون گذشته است، علاوه بر اینکه گویای اصالت ادعیه است، بر اعتبار و صحت آنها نیز می‌افزاید. در این ارتباط، ابوالقاسم خویی تصریح می‌نماید که: «در مواضع مکرر، با وجود ضعف سند حدیث، حکم بر صحت متن حدیث می‌کند.» (خویی، ص ۲۶۸)

۲. وجود ادعیه در منابع کهن

به علت نزدیکی قدما، به زمان صدور احادیث و همچنین در اختیار داشتن قرائنی برای اثبات صدور حدیث از معصوم علیه السلام و آگاهی آنان در مورد اعتبار و عدم اعتبار روایات، وجود ادعیه در این منابع، از جمله، کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الاحکام، که از کتب اربعه شیعه محسوب می‌شوند، اعتبار و صحت ادعیه را افزایش می‌دهد.

۳. موافقت مضمون ادعیه با آیات قرآن

نخستین معیار نقد و بررسی متن حدیث عرضه آن بر قرآن کریم است که ملاک حق و باطل و جداکننده آنهاست. مرحوم کلینی در کتاب کافی، روایتی را از قول امام صادق علیه السلام بیان می‌کند با این مضمون که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «همانا بر هر حقی

حقیقتی و بر هر صوابی نوری است، پس آن چه موافق کتاب خداست اخذ کرده و آنچه مخالف کتاب خداست رها کنید.» (کلینی، ج ۱، ص ۶۹)

۴. موافقت با روایات معصومین علیهم السلام

احادیث و سیره قطعی رسول اکرم صلی الله علیه و آله و معصومین علیهم السلام نیز پس از قرآن کریم میزان و معیار سنجش حدیث می باشد. امام رضا علیه السلام فرمودند: آنچه از جانب ما به شما رسید، بر کتاب خداوند عزوجل و احادیث ما عرضه کنید اگر شبیه آن دو است، از ماست وگرنه از ما نیست. (حرّ عاملی، ج ۲۷، ص ۱۲۱)

۵. الفاظ و مضامین عالی در متن

در فرهنگ شیعه ادعیه از زبان اشخاصی که خود انسانهای کاملند و عمیق ترین و برترین ارتباط با معبود خود را دارند با تعبیر بسیار زیبا بیان شده است. ادعیه ای که از معصوم علیه السلام رسیده دارای مضامین بسیار عمیق و بلند و تأثیرگذار می باشد که نشان از عمق و ژرفا و نورانیت وجودی آنهاست. گاهی مفهوم و دلالت و محتوای متن دعا به قدری با عظمت و مطابق اصول است، که محال است از غیر معصوم صادر شده باشد. اگر به سندی که در مقدمه صحیفه ذکر شده اکتفا کنیم، از شرایط حجیت و اتقان برخوردار نیست؛ اما الفاظ و مضامین بلند آن بر اعتبار کتاب خواهد افزود.

امیرعلی خان مدنی، شارح الصحیفه السجادیه می نویسد: انتساب صحیفه شریفه به امام سجاده علیه السلام آن چنان مستفیض است که تا سرحد تواتر می رسد و مجهول بودن بعضی رجال سند از ارزش آن نمی کاهد. (مدنی شیرازی، ص ۱۴)

همچنین، عبدالله شبر در مورد زیارت جامعه می گوید:

کلامی که فصاحت مضمون و بلاغت مشحون آن، ما را از بررسی سندش بی نیاز می کند. همانند: نهج البلاغه و صحیفه سجادیه و اکثر دعاها و مناجاتها. (شبر، ص ۲۹)

نتیجه

ادعیه ماه رمضان، از سه جهت، مورد بررسی قرار گرفت: ۱- وجود ادعیه در منابع و مصادر معتبر ۲- ارزیابی سندی ۳- ارزیابی متنی.

همان‌گونه که ملاحظه شد، ادعیه مذکور علاوه بر مصباح المتهجد در منابع معتبر دیگر مانند: کافی، من لایحضره الفقیه، المقنعة، تهذیب الاحکام، اقبال الاعمال، بلدالامین و مصباح کفعمی، نیز نقل شده است. منابع مهم و معتبر، کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الاحکام، از کتب اربعه شیعه، اعتبار و صحت، ادعیه مذکور را افزایش می‌دهد. شش دعای موجود در این مجموعه، به علت انقطاع سند ضعیف بوده، که به لحاظ کثرت نقل و محتوای بالا و عدم مخالفت با قرآن کریم و احادیث معصومین علیهم‌السلام، از میزان وثوق به ادعیه مذکور، کاسته نمی‌شود. بیشتر دعاهاى موجود از باب بی نظیر بودن در مضامین و معنا، مورد وثوق قرار می‌گیرند و ضعف سندی موجب خدشه در دلالت آنان نمی‌گردد.

منابع

الصحيفه السجادية، ترجمه فيض الاسلام، قم: جامعه مدرسين، ۱۳۷۸ ش.

۱. آقابزرگ طهرانی، محمد بن حسن. الذريعة الى تصانيف الشيعة. بيروت: دارالاضواء، ۱۴۰۳ ق.

۲. ابن طاووس، علی بن موسی. الاقبال بالإعمال الحسنة. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷ ش.

۳. ابن غضائری، احمد بن حسين. رجال ابن غضائری. قم: مؤسسه اسماعیلیان، ۱۳۶۴ ق.

۴. بحرانی، هاشم. حلیۃ الأبرار فی احوال محمد و آلہ الأطهار عليهم السلام. تحقیق: غلامرضا مولانا بروجردی. قم:

مؤسسه المعارف الاسلامیه، ۱۴۱۴ ق.

۵. تمیمی مغربی، نعمان بن محمد. دعائم الاسلام. مصر: دارالمعارف، ۱۳۸۵ ق.

۶. حرّ عاملی، محمد بن الحسن. تفضیل وسائل الشيعة الى تحصيل مسائل الشريعة. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام،

۱۴۰۹ ق.

۷. حلی، علی بن مطهر. خلاصة الاقوال فی معرفة احوال الرجال. قم: دارالذخائر، ۱۴۱۱ ق.

۸. خوانساری، جمال الدین محمد. مشارق الشموس. مؤسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث.

۹. خویی، ابوالقاسم. مصباح الفقاهة. قم: دارالهادی للمطبوعات، ۱۴۱۰ ق.

۱۰. ———. معجم رجال الحديث. قم: مرکز نشر آثار شیعه، ۱۴۱۰ ق.

۱۱. الراوندی، فضل لله. النوادر. قم: مؤسسه دارالکتاب.

۱۲. رضی الدین، حسن بن فضل طبرسی. مکارم الأخلاق. قم: انتشارات شریف رضی، ۱۴۱۲ ق.

۱۳. شیر، عبدالله. الانوار اللامعة فی شرح الجامعة. بيروت: مؤسسه الوفاء.

۱۴. صدوق، محمد بن علی. من لا یحضره الفقیه. قم: مؤسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.

۱۵. ———. الهدایة. مؤسسه الامام الهادی عليه السلام، ۱۴۱۸ ق.

۱۶. الطوسی، محمد بن الحسن. تهذیب الاحکام. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش.

۱۷. ———. الرجال. نجف: حیدریه، ۱۳۸۱ ق.

۱۸. ———. الفهرست. نجف: المكتبة المرتضوية.

۱۹. ———. عدة الاصول. قم: مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۳ ق.

۲۰. — مصباح المتهجد. بيروت: مؤسسه فقه الشيعه، ۱۴۱۱ ق.
۲۱. العاملى، جمال الدين ابى منصور. منتقى الجمان فى الاحاديث الصحاح والحسان. تصحيح و تعليق: على اكبر غفارى. قم: مؤسسه النشر الاسلامى التابع لجماعة المدرسين، ۱۳۶۲ ش.
۲۲. العاملى الكفعمى، تقى الدين ابراهيم بن على. البلد الأمين و الدرع الحصين. تهران: مكتبة صدوق، ۱۳۸۳ ق.
۲۳. — المصباح. قم: انتشارات رضى، ۱۴۰۵ ق.
۲۴. كلىنى، محمد بن يعقوب. الكافى. تهران: دارالكتب الإسلاميه، ۱۳۶۵ ش.
۲۵. مجلسى، محمد باقر. بحارالانوار و الجامعة لدرراخبار الاثمه الأطهارعليه السلام. بيروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ ق.
۲۶. المدنى الشيرازى، على خان. رياض السالكين فى شرح صحيفه سيد السجاده. تحقيق: محسن الحسينى الامينى، مؤسسه النشر الاسلامى، ۱۴۱۵ ش.
۲۷. مدير شانه چى، كاظم. دراية الحديث. قم: جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ۱۳۸۱ ش.
۲۸. مفيد، محمد بن نعمان. المقنعة. قم: كنز جبهانى هزاره شيخ مفيد، ۱۴۱۳ ق.
۲۹. النجاشى، احمد بن على. فهرست اسماء مصنفى الشيعة. قم: جامعه مدرسين، ۱۴۰۷ ق.
۳۰. نمازى شاهرودى، على. مستدركات علم الرجال الحديث. تهران: ابى المؤلف، ۱۴۱۲ ق.